

Fıtrat, Abdurrauf, Serf, 1926-1930, 6. baskı, Taşkent.

Dil, bir milletin düşünce sistemi, kabuller dünyası, yaşayış şekli ve tarihine ışık tutan önemli bir sosyal kurum olarak gelişmiştir. Her dil, sahibi olduğu milletle birlikte ortaya çıkmaya, varlığını göstermeye başlamıştır. Diller, âlim, yazar ve sanatçıların gayretleriyle sosyal yapının geçirdiği bütün değişme ve gelişmelere uygun bir görüntüye sahiptir. “Toplumu oluşturan fertlerin ortak anlaşma vasıtası ve aynı zamanda sosyal bir manevî varlık durumundadır” (Korkmaz 1985). Toplumun bir üyesi olarak bizim toplumla bütün ilişkilerimiz ana dili aracılığıyla sağlanır; ama biz de ancak ana dilimizle bir toplumun parçası oluruz (Aksan 1987:82).

Diller, milletlerin kültürel düzeylerinin gelişmesi ve teknolojinin ilerlemesiyle daha da gelişir. Ardından ola ki değişik sebeplerle toplumun ekonomik ve ya siyasî yönden gerilemesiyle birlikte dil de gerileyip yıkılmaz. Geri kalmış bir toplumda zengin bir kültürel miras olarak varlığını sürdürür. Bu miras ki dağılmış tarih sahnesinden silinmiş bir milleti gerektiğinde yeniden diriltecek, devletini kurduracak güce sahiptir. Bütün tarih bunun örnekleriyle doludur. Yeter ki bir dil herhangi bir dönemde yüksek bir kültür ve medeniyetin sosyal kurumu hâline gelmiş olsun.

Toplumla beraber ilerlemiş dillerin temelinde millî hisler yatar. Millî hisleri zayıflayan milletlerde, talan ve kişisel çıkarlar toplumun çıkarlarının önüne geçtiği için diğer toplumlarla yarışabilecek kadar yükselmek, gelişmek de mümkün değildir. “Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir... Türk dili dillerin en zenginlerindedir; yeter ki bu dil şuurla işlensin”* diyen Atatürk, milletin dinamiklerinden olan bu gücü, devletin bütün kurumlarında hâkim kılmıştır.

Tanıdıkça, bilimsel yöntemlerle yaklaşıldıkça düşünce sisteminin mükemmelliği daha iyi anlaşılan Türk dili, kendi içinde tutarlı, sağlam temellere daya-

* Sadri Maksudî Arsal, “Türk Dili İçin”, *Türk Ocakları İlim ve Sanat Neşriyatı*, 1930 (İç kapak sayfası).

nan bir mantık sergiler. Çin Seddinden Viyana kapılarına kadar olan geniş bir alanda, içeriden ve dışarıdan asırlarca maruz kaldığı eritme ve yozlaştırma gayretlerine rağmen, bu insan üstü mantığı sayesinde Türk dili, sonsuzluğa uzanan çizgide özelliklerini koruyarak günümüze ulaşmış, çoğu zaman sadece gelişme hızı yavaşlamıştır.

Bilindiği gibi Türk dili, Türkiye Türkçesinden ibaret değildir; ana dili Türkçe olan, Türkçe konuşan (bütün lehçe ve şiveleriyle birlikte) büyük bir milletin dilidir. Bugün “Türkçe konuşan topluluklar” olarak zikredilen bu millet, Türk dili sayesinde kendisini ifade etmeye, bir millet olmanın gerektirdiği bilinci yeniden keşfetmeye, kardeş olmanın tavrını korkarak yaşamaya çalışmaktadır. Dili ise dünya dili olma yolundaki engelleri hızla aşma çabası içindedir. Bunun gereği olarak kapıların açılmasından sonra Türkistan cumhuriyetleriyle kültürel bağlarımızı geliştirmek için kültürel değerlerimizi araştırmak, bilgi alışverişinde bulunmak zorundayız.

Bu amaçla tanıtacağımız eser, Özbek Türklerinden Abdul Rauf Oğlu Fıtrat’ın (1886-1938) 1926-1930 arasında altı baskı yapan *Serf*’i (Şekil Bilgisi), pek çok bakımdan hem ilk hem de bilimsel değeri bakımından çok önemlidir. Taşkent’te basılan bu eser, Özbek Türklerinin ilk profesörü, ceditçi, ihtilâlcı, demokrat, yazar ve şair olan Fıtrat’ın pek çok ilmî eserinden birisidir. Bu kitabı ilk defa tanıtan Timur Kocaoğlu, “Fıtrat’ın daha 1926’da Özbekçenin dil özellikleri hakkında verdiği bilgiler bugün bile canlılığını, orijinalliğini saklıyor.” (Kocaoğlu 1982) demekte ve Türkçenin temel kuralı olan ünlü uyumlarına uygun yazıldığını ifade ederek günümüz Özbekçesinde bu uyumların bozulduğunu bildirmektedir. Bu eserde Fıtrat Özbek Türkçesine Sovyet ideolojisinin penceresinden bakmaz. Türk diline bakış açısı, Kaşgarlı Mahmud’un tasniflerine dayanır. *Serf* bu yönüyle alanında ilktir. Bu eserde Özbek Türkçesi için bazen “Türkçe” de denilmektedir.

Dil bilgisi terimleri dile yaklaşım şeklinin, farklı görüşlerin ilk belirtileridir. *Serf*'in başında 1920'lerde Taşkent'te yapılan terim ve alfabe çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgiler verilir. Fıtrat, teklif ettiği dil bilgisi terimlerini öğretmenlere ve fikir adamlarına teklif ederek konuyu takip etmelerini tavsiye eder. Bu terimlerden sıfat için "turk", fiil için "kılık" tavsiye edilir. Alfabe konusunda ise, Türkçe olmayan harflerin (ayın, ha) yazıdan çıkarılmasını tavsiye eder ve kendisi de bu harflerle beraber "sad" ve "tı" ya eserlerinde kullanmaz.

Serf'te ön söz mahiyetinde yer alan "Bir-İki Söz" başlığı altında 19. asırdaki Özbek yazı dilinin oluşturulmasına yönelik çalışmalardan bahsedilir. Bu bölümde, eski imlânın bırakılarak yenisinin oluşturulması ve alfabe değişiklikleriyle ilgili hazırlıklara yer verilir. Türkçenin ses ve şekil yapısıyla Arap harflerinin yetersizliği ayrıntılarıyla açıklanır. Fıtrat, bu bölümde önceden kendisinin de içinde yer aldığı bütün Türk lehçe ve şivelerini birleştirme çalışmalarının sonuçlarını da yorumlar.

Yine bu bölümde şehirde konuşulan Türkçenin Arap ve Fars edebiyatlarının etkisi altında kaldığı için bozulduğu, şehir dışında yaşayan il ve oymaklarda konuşulan Türkçenin saf şeklini koruduğu belirtilir (Sonraki yıllarda saf Türkçeyi tespit etmek için bu yörelere ilmî seyahatler düzenlenecektir. Bu seyahatlerin birinde Fıtrat *Kutadgu Bilig*'in Fergana nüshasını ele geçirir). Ülke çapında yazıyı temsil eden eserlerin ise; yazıya geçirilen destanlar (*Züfnün*, *Saykalı*, *Yusuf Bek*), *Ahmet Yesevî* ve *Kul Süleyman*'ın *Hikmetleri*, *Kısas'ül Enbiya*, Babür, Baykara, Lutfî, Mir Haydar, Ömer Han gibi şairlerin eserleri; *Kutadgu Bilig*, *Atabet'ül Hakayık*, *Divanü Lûgat-it Türk*, *Mukaddimet'ül Edeb* gibi eski belgelerden bahsedilir. Dönemin nazikliği ve Sovyetlerin Türkistan'ı parçalayarak ayrı milletler ve diller oluşturma politikalarına (Kocaoğlu 1971) rağmen, bu türden Türkçenin ortak mirasını oluşturan eserlerden bahsedilmesi *Serf*'in Özbek Türkçesinin tarihî kökenleri hakkındaki bilimselliğini ve Türkçe için bütünleştirici

bir düşünceye sahip olduğunu gösterir. Bu eser, Türkçeci bir anlayışla hazırlanmıştır (Avcı 1997 a).

Fıtrat, bu çalışması için mütevazı bir tavırla “Bu bir ödev kitabı değil, mütalâa kitabıdır. Dilimiz hakkında tam bir çalışma değil, başlangıçtır. Telif değil Tercümedir” (s.4) demektedir. Özbek Türkçesinin tarihi hakkında bilgi verilir. Rusların Türkistan’a gelmelerinin iki asır öncesine kadar bizim genel bir dilimiz yoktu demektedir. Kimlikleri, kişilikleri, tarihleri hakkında ileri sürülen bilgileri şöyle aktarır: “Ruslar Türkistan’a geldikten sonra bizim için Sart unvanı genellismeye başladı. Fakat “Sart” sözü (Arapların Acem sözüne benzer) Türk olmayanlara takılan lâkaptır. Millî uyanışımızın başını çekenler bu unvanı kabul etmediler”. Hararetili tartışmalar sonucu bunun yerine “Türk, Türkistanlı, Müslüman” gibi unvanları almak isterler. İnkılâptan sonra bu isimsizlikten kurtulma ihtiyacı kendisini olanca gücüyle gösterir. Herkes “Biz kim oluyoruz?” şeklinde kendi kendine sormaya başlar. Değişik itirazlara bakmadan daha sonra “Özbek” adı kabul edilir. Kendi isimlerinin bu kadar farklı adlandırılmasının yanında edebiyatlarının “Çağatay edebiyatı”, dillerinin “Çağatay dili” olarak kabul edilmesine ayrıntılarıyla yer verilir.

Çağatay yazı dilinin tarihî gelişimi *Divanü Lûgat-it Türk*’ten örnekler verilerek açıklanır. Çağataycanın Orta Asya’da yaşayan Türklerin farklı şivelerinin hepsinin üstünde, edebî, resmî boylar arası bir dil olduğu, Çağatay şairlerinin bu edebî şiveye sadece “Türkçe” adını verdikleri belirtilir.

Kelime türetme yolları hakkında bilgi verilirken Özbek Türkçesinin günümüzdeki yeri için “Dil midir?” “Şive midir?” tartışmasına gerek kalmayacak kadar açık olarak düşünce ifade edilir. “Türkçede kelime türetme yolu başka dillere bakıldığında geniştir. Bizim şivede ise bu yol başka Türkçe şivelere göre daha geniştir. Biz kelime türetme yolunun bu kadar genişliğini göz önünde tutarak gelecekte bu şivenin ilmî, edebî, en geniş, en zengin bir Türk şivesi olacağına inanıyoruz”.

Özbek edebiyatı için ise, Çağatay edebiyatının modernleşerek günümüzün sorunlarına cevap arayan, 1915-1930 arasındaki Arapça ve Farsça sözlerden uzaklaşarak halka yakınlaşmak isteyen başka bir şeklidir dersek, gerçeklerden uzaklaşmış olmayız, şeklinde bir yorum getirilmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, *Serf* imlâ hakkında bilgi veren “İmla-İstılah Kemissiyesiden” isimli bölümle başlar. “Ön söz” olarak değerlendirilebileceğimiz “Bir-İki Söz” (s. 2-5) adlı bölümde Özbek yazı dilinin kuruluşu hakkında bilgi verilir. “Tilimizning Tarihî Akımı” (s. 6-9) adlı bölümde Özbek Türkçesinin kökenleri, kaynakları üzerinde durulur.

Bu açıklamalardan sonra “Ünlü ve Ünsüz Tavışlar” başlığı altında Özbek Türkçesindeki sesler hakkında bilgi verilir. Özbek yazı dilinde kullanılan harflerden bazılarının (h, h, f) Türkçe olmadığı belirtilir. Yine Çağatay yazı dilinin bir izi olarak o güne kadar varlığını sürdüren (“خ ayın” ve “ح ha” harflerine Türkçe olmadıkları gerekçesiyle yer verilmez.

Türkçenin temel kurallarından olan ünlü uyumları Özbekistan’da ilk defa bir dil bilgisi kitabında ele alınarak “Yoğanlık İniçkelik” (s. 11-12) başlığı altında yer verilir. Fıtrat bütün eserlerinde bu kuralları uygulamak suretiyle bu konuda da öncülük etmiş olur. Özbekçedeki uyumlar ve imlâ sorunları konusundaki görüşlerini ayrıntılı bir şekilde daha sonraki yıllarda *Mearif ve Okutguçi* dergisinde yayımlar. 1927’de Taşkent’te yayımladığı *En Eski Türk Edebiyatı Numuneleri*” adlı kitabının “Ön söz”ünde yine bu konuya eğilir. Fıtrat’ın Arap ve Lâtin harfleriyle yayımladığı bütün eserlerinde Türkçedeki ünlü uyumlarına (Avcı 1997 b) uyma gayreti içinde olduğu görülür.

Aynı şekilde Fıtrat’ın eserlerine hâkim olan ünsüz uyumu ve Türkçedeki genel ses olayları “Tavış Özgerişleri” (s. 14-12) başlığı altında örneklerle açıklanır.

Fıtrat’ın katledilme tarihi olan 1938’e kadar okullarda ders kitabı olarak okutulan *Serf*’in buraya kadar olan bölümleri “Ses Bilgisi” olarak değerlendirir-

lebilir. Buradan sonra kelime ve kelime türlerine “Söz ve Uning Türleri” (s. 14-16) başlığı altında yer verilir. Kelime türleri isim ve fiil kökenli olarak düşünül-
mekte ancak cümle içerisindeki kullanılışlarına yani görev ve anlamlarına göre isimlendirilmektedir.

Bu şekilde anlama göre kelime ve türlerini açıklamak için zihinde oluşan düşünce hareket eder. “Biz anlarız, düşünürüz, Zihnimize bir düşünce doğar. Bu düşüncemizi başkalarının da zihinlerine geçirmek, onlara düşüncemizi bildirmek isteyince konuşma yoluna gideriz” (s. 14) *Serf*'te yer alan bu ifadelerden dil biliminin 1950'lerde Chomsky ile keşfettiği üretimsel dönüşümlü akımın başlangıcını görüyoruz. Bilindiği gibi bu akıma göre dil derin yapı, yüzeysel yapı olarak iki temel esasa dayanır. Chomsky'e göre fikirleri, düşünceleri aktaran kavramlar, kurallı olarak önce zihinde oluşur, şekillenir ki buna derin yapı adı verilir. Derin yapıdaki bu oluşumun sözlere, cümlelere dökülerek oluşturulan iletişime dönüşmüş yönü ortaya çıkar ki bu da yüzeysel yapı olarak adlandırılır. *Serf*'in tamamen bu yaklaşımla ortaya çıkmış bir dil bilgisi kitabı olduğunu söyleyebiliriz.

“Zihinlerimizde doğan düşünceyi birbirimize bildirmek için en büyük kurulumuz cümledir”. demek suretiyle de cümlelerin derin yapının bir sonucu olarak yüzeysel yapıya yansıdığını bir anlamda ifade etmiş olur. Günümüze kadar bilimsel bir yaklaşımla incelenmeyen hatta siyasî sebeplerle Rus ve Avrupalı (A. M. Gabain hariç) Türkologlarca adından bile bahsedilmeyen (Kocaoğlu 1982) *Serf* ve *Nahiv*'i, üretimsel dönüşümlü dil biliminin 1920'lerdeki ilk örnekleri saymak gerekir.

Kök ve eklerle ilgili bölüm “Sözlerin Tübligi, Yasamalı” (s. 16-17) başlığıyla verilir. Türkçede kelimelerin çoğunun fiilden türediği daha azının da isimden türediği belirtilir. Bu bölümden sonra kelime türleri cümledeki görev ve anlamlarına göre ayrı ayrı örneklerle açıklanır. Kelime türlerinin yapıları, cümlede kullanılışları yine üretimsel dönüşümlü dil biliminin bakış açısıyla ele alınarak

açıklanır. Yapı bakımından kelimenin türünü belirlemede, kelimeyi türetme ekinin kelimeye kattığı anlama göre guruplandırılmış olması kelimeleri inceleme yöntemini belirlemiş olur. Başka bir ifadeyle kökle gövde arasındaki ilişki eklerin yapısal özelliklerinin ötesinde, kelimeye kattıkları anlam yönüyle açıklanır ve türemiş kelimeler buna göre guruplandırılır.

Bu yaklaşımla Fıtrat'ın, üretimsel dil bilimin temelini oluşturan “Dönüşümler bölümü”, “anamlama bölümü”, ve “sesletim bölümü”ne (Demircan 1979) uyacak şekilde kelimeleri ele almış olduğu görülür. Ekleri ayrıca şekil ifade eden, fiilden fiil, fiilden isim, isimden fiil, isimden isim yapan ekler olarak incelemez. Anamlama göre alet adı yapanlar: açgıç, sürgüç; iş yapanlar: yazmak, yazış, bilim, saylav, yangın v.b.

İşte Fıtrat'ın bu değerli çalışmasını, üretimsel dönüşümlü dil bilim yöntemiyle Türkçeye uygulanmış, Türkçenin Ana dili mantığına uygun öğretilmesi yönünde atılmış ilk adım saymak gerekir. Günümüzde ana dili mantığıyla ele alınmış olan *Serf*'in bu türden dil bilgisi alanındaki çalışmalara örnek alındığı ölçüde Türkçenin eğitim ve öğretimindeki başarımızı artıracığına inanıyoruz.

KAYNAKLAR

Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, Ankara, 1987, s. 82.

Fıtrat, 1927 “İmla Konfirinsiyesi Münasebeti Bilen”, *Mearif ve Okutguçi*, Mart, Taşkent.

Ömer Demircan, 1979 *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi Türkiye Türkçesinde Sesler*, Ankara, s. 89 (Chomsky N. Current Issues İn Linguistic Teory, Katz/Fodor 1964, Syntactic Structures Motin 1957.

Timur Kocaoğlu, “1971 Esir Türk illerinde Kültür Emperyalizmi ve Millî Uyanış” *Türk Kültürü*, Ankara 1982.

“Türkistanlı Bilgin Abdurrauf Fıtrat’ın Türkoloji Sahasındaki Unutulmuş Eserleri” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1986, Türk Dil Kurumu Yay., Nu: 539, Ankara, 1988.

Yusuf Avcı, “Fıtrat’ın Türkçeciliği”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yay., S: 3 (Bahar), Ankara 1997, s. 106., “Özbekçedeki Ünlü Uyumlarına Dair”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yayını, S: 4 (Güz), Ankara, 1997 s. 156.

Zeynep Korkmaz, 1985 “Dil İnkılâbının Sadeleşme ve Gelişme Akımları Arasındaki Yeri” *Türk Dili*, C. XLIX, Sayı: 401 (Mayıs 1985)’ten ayrı basım.